

مقدمه‌ای بر روان‌شناسی شهری

جلد دوم

تألیف	دکتر محمّد صفاری‌نیا و همکاران
با مقدمه و نظارت علمی	دکتر حسن عملانی
همکاران مؤلف	
رفتارهای مغایر شهروندی	مهزاد صفاری‌نیا
روان‌شناسی شادی در شهر	فاطمه خالقی دلاور
طراحی محیط و شهر	فاطمه امیرآبادی
روان‌شناسی شهر و محیط زیست	شیلر کیخابنی

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

سفرنامه	سفری نیا، مجید، ۳۴۵
عنوان و نام پدیدآور	مقدمه‌ای بر روان‌شناسی شهر، ح.س.، تألیف: مجید صفاری‌نیا؛ ویراستار علمی: حسن صفاری؛ به سفارش اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
مشخصات نشر	تهران: تیسرا، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۵۷۳ ص.؛ جدول، نمودار، محور: ۲۱×۲۸/۵.
فروست	نگاشت شهر: ۹۶.
فروست	فرهنگ و اجتماع: ۷۹.
شابک	۴۰۰۰۰۰ ریال؛ ج ۱؛ ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۳-۸۹-۳؛ دوره: ۶؛ ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۳-۸۹-۳
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
موضوع	شهرسازی - جنبه‌های روان‌شناسی
موضوع	زیباسازی شهری
شناسه افزوده	عماری، حسن، ۱۳۵۷ -، مقدمه‌نویس
شناسه افزوده	شهرداری تهران، اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳ م ۷ ص ۱۶۶ / HT
رده‌بندی دیوینی	۳۰۷/۱۲۱۶
شماره کتابشناسی ملی	۳۴۴۱۲۳۶

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

مقدمه‌ای بر روان‌شناسی شهری؛ جلد دوم

نویسنده: دکتر مجید صفاری نیا

ویراستار علمی: دکتر حسن عماري

ناشر: انتشارات تیسرا

سفارش‌دهنده: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

مدیر تولید: سید محمدرضا پهلول

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۶، شماره نشر: ۱۷۱

ویراستار: مزگان قرچی، صفحه‌آرایی: فاطمه حامدی یکتا

لیتوگرافی، چاپ، صحافی: ساغر مهر، ناظر فنی چاپ: علی کاتب

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه، قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان، شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۳-۸۹-۳، شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۱۲-۲۲-۶

استفاده از مطالب با ذکر منبع بلااشکال است.

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

تهران، بزرگراه شهید گمنام، ابتدای بزرگراه کردستان، تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰ <http://farhangi.tehran.ir>

فهرست

۱۵	پیشگمار
۲۰	روانشناسی شهر

بخش اول: رفتارهای مغایر شهروندی

۲۹	مقدمه
۳۱	فصل اول: از فرایند شهرنشینی تا شهروندی
۳۱	از فرایند شهرنشینی تا شهروندی
۳۳	مفهوم شهروندی و تاریخچه آن در ایران
۳۹	رفتارهای مغایر شهروندی
۴۱	ضرورت و اهمیت توجه به رفتارهای شهروندی موضوع
۴۴	گروه‌های آسیب‌پذیر و رفتارهای مغایر شهروندی
۴۴	زنان در خانواده
۴۶	کودکان
۴۷	افراد کم‌توان جسمی و ذهنی یا ناتوان در شهر
۴۹	سالمندان
۵۱	فصل دوم: مبانی روان‌شناختی و اجتماعی رفتارهای مغایر شهروندی
۵۱	مقدمه
۵۲	اضافه‌بار محرک
۵۴	شخصیت جامعه‌پسند
۵۶	هم‌حسی
۵۷	باور به جهان عادل
۵۹	مسئولیت‌پذیری اجتماعی

۶۰	 مکان کنترل درونی
۶۱	 خودمحدوری کم
۶۲	 سایر عوامل شخصیتی مؤثر بر رواج رفتار مغایر شهروندی
۶۵	 خشنونت
۶۸	 هویت
۷۰	 رشد هویت
۷۴	 هویت محیطی
۷۸	 عوامل اجتماعی مؤثر در رفتارهای مغایر شهروندی
۷۸	 امنیت
۸۵	 فرهنگ رانندگی و ترافیک
۹۰	 بی‌توجهی به سلامت اجتماعی
۹۱	 گمنام بی‌نام‌نمان
۹۵	 آلودگی محیط زیست شهری
۹۷	 عوامل فرهنگ و فرهنگ شهری
۹۷	 فرهنگ مدیریت شهری
۹۹	 مهاجرت، حاشیه‌نشینی و فرهنگ ناپایدار
۱۰۱	 وندالیسم یا تخریب اموال عمومی (بحث ویژه)
۱۰۷	 فصل سوم: ترویج رفتارهای شهروندی
۱۰۷	 مقدمه
۱۰۷	 آموزش مهارت‌های زندگی
۱۰۹	 تعریف مهارت‌های زندگی
۱۰۹	 مهارت‌های اصلی زندگی اجتماعی و تبدیل شدن به شهروند موفق
۱۱۱	 نقش کانال‌های ارتباطی و رسانه‌ها در آموزش استای رفتار مغایر شهروندی
۱۱۶	 راهکارهای پیشنهادی در راستای ارتقای فرهنگ شهروندی
۱۱۹	 نتیجه‌گیری
۱۲۱	 منابع

بخش دوم: روان‌شناسی شادی در شهر

۱۲۹	 مقدمه
۱۳۱	 فصل چهارم: روان‌شناسی شادی
۱۳۱	 شادی و سلامت

۱۳۳	سلامت اجتماعی و شادی
۱۳۶	سلامت اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی و شادی در شهر
۱۳۹	روان‌شناسی شهری
۱۳۹	نتیجه‌گیری
۱۴۱	فصل پنجم: تاریخچه، تعاریف و نظریه‌های شادی
۱۴۱	تاریخچه و تعاریف شادی
۱۴۶	ابعاد شخصیت و احساسات
۱۴۷	نظریه‌های شادی
۱۴۷	دیدگاه لذتی (هدونیک)
۱۴۸	دیدگاه ایدایمونیک
۱۵۰	نظریه داینر و همکاران
۱۵۱	دیدگاه‌های زمانه: درباره خوشبختی ذهنی و شادی
۱۵۲	دیدگاه اهداف زندگی و شادی
۱۵۴	نظریه نیویوریک
۱۵۴	شادی از دیدگاه اسلام
۱۵۵	عوامل مؤثر بر شادی
۱۵۶	ثروت
۱۵۷	رضایت شغلی
۱۵۸	سلامتی
۱۵۹	تحصیلات
۱۶۰	جنسیت
۱۶۱	وضعیت تأهل
۱۶۲	مذهب
۱۶۵	سن
۱۶۶	فعالیت‌های اوقات فراغت
۱۶۷	نگرش مثبت
۱۶۸	هوش
۱۶۸	شخصیت
۱۶۹	عزت نفس
۱۷۰	سرمایه اجتماعی
۱۷۳	فرهنگ

۱۷۵	ارتباط
۱۷۶	محیط
۱۷۷	فصل ششم: شهر و شادی
۱۷۷	انسان شاد
۱۷۸	جامعه شاد
۱۸۱	مقایسه ایران با سایر کشورهای جهان از نظر شادی و نشاط
۱۸۵	دانمارکی‌های شاد
۱۸۵	عوامل زمینه‌ساز شادی در دانمارک
۱۹۰	وضعیت سلامت روان در شهر تهران
۱۹۵	فصل هفتم: راهکارهای توسعه شادی
۱۹۵	مکارهای توسعه شادی و امید در شهرها
۱۹۸	تغییر سبک زندگی شهروندان
۲۰۰	فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی
۲۰۱	فعالیت‌های عملی و اقتصادی
۲۰۴	مدیریت شهری
۲۰۵	منابع

بخش سوم شهر رفتار صرفه‌جویی انرژی

۲۱۵	مقدمه
۲۲۵	فصل هشتم: نگرش به صرفه‌جویی انرژی
۲۲۵	مقدمه
۲۲۶	نگرش‌ها
۲۲۷	تعریف نگرش
۲۲۸	سه بُعد نگرش
۲۲۹	باورها و نگرش‌ها
۲۳۱	نظریه‌های نگرش و تغییر نگرش
۲۳۱	نظریه زیست‌شناسی
۲۳۲	نظریه رفتاری
۲۳۸	یادگیری مشاهده‌ای
۲۴۲	رویکرد شناختی
۲۴۷	مطالعات جدید در الگوهای ناهماهنگی

۲۴۹	فصل نهم: شیوه‌های تغییر نگرش و رفتار شهروندان
۲۴۹	مقدمه
۲۴۹	تغییر نگرش و رفتار مصرف انرژی از دیدگاه هاوولند
۲۵۱	مقبولیت
۲۵۲	شباهت و جدایی
۲۵۳	پیام
۲۵۴	تقدم و تأخر زمانی پیام
۲۵۵	زمینه (چه کسی) یا شنونده پیام
۲۵۶	چه نه (شیوه انتقال پیام)
۲۵۸	ارجاع، تغییر نگرش و رفتار مصرف کنندگان انرژی
۲۷۰	معادلات مالی
۲۸۰	روش تنظیم مدل
۲۸۲	مدل ساز و تغییر نگرش و رفتار مصرف انرژی
۲۸۸	طراحی محیط، تغییر نگرش و رفتار مصرف انرژی
۲۹۳	رویکرد شناختی و تغییر نگرش و رفتار مصرف کنندگان انرژی
۳۰۴	اثرات تعهد
۳۰۴	شیوه‌های تأثیر رفتاری و تغییر رفتار نگرش مصرف انرژی
۳۰۶	اثر بخشی شیوه‌های تغییر رفتار
۳۱۳	رسانه‌های جمعی و مقاعدسازی
۳۱۶	کانال ارتباطی
۳۱۹	فصل دهم: شهر و رفتار صرفه‌جویی انرژی
۳۱۹	وضعیت مصرف انرژی در کشور
۳۲۰	شدت مصرف انرژی
۳۲۱	مصارف برق در کشور
۳۲۵	منابع

بخش چهارم: طراحی محیط و شهر

۳۳۱	مقدمه
۳۳۷	فصل یازدهم: روان‌شناسی شهر و محیط
۳۳۷	روان‌شناسی محیط
۳۴۴	روان‌شناسی شهر

۳۴۶	 مفاهیم روان‌شناسی محیط
۳۴۶	 ماهیت محیط
۳۴۸	 شخصیت انسان در انتخاب محیط
۳۵۳	 نظریه‌های روان‌شناسی مرتبط با روان‌شناسی محیطی
۳۵۴	 مکتب رفتارگرایی
۳۵۵	 مکتب شناختی
۳۵۸	 مکتب گشتالت
۳۶۰	 روان‌شناسی میدانی
۳۶۲	 روان‌شناسی بوم‌شناختی
۳۶۴	 آموزش روان‌شناسی محیطی
۳۶۷	 فصل دوازدهم: کاربرد اصول روان‌شناسی در طراحی محیط شهری
۳۶۸	 ارتباط فضا و محیط
۳۶۸	 فضای شخصی
۳۷۱	 عوامل مرتبط با فضای شخصی
۳۷۱	 عوامل موقعیتی
۳۷۱	 جنسیت
۳۷۲	 کاربرد فضاهای شخصی
۳۷۳	 قلمروگرایی (محدوده شخصی)
۳۷۴	 خلوت‌گزینی
۳۷۵	 عملکردهای قلمروهای انسان
۳۷۸	 انواع قلمرو انسانی
۳۷۹	 سرعت از منزل
۳۸۲	 باغ پرندگان کوالا لامپور
۳۸۴	 محیط‌های مسکونی: دل‌بستگی به مکان و مفهوم خانه
۳۸۸	 ازدحام و تراکم
۳۹۰	 اثرات تراکم بر حیوانات
۳۹۱	 پیامدهای فیزیولوژیکی تراکم بالا
۳۹۲	 پیامدهای رفتاری تراکم بالا
۳۹۳	 اثرات تراکم بر انسان
۳۹۸	 تعدیل‌کننده‌های اثرات تراکم
۴۰۰	 نقشه‌های شناختی شهرها

۴۰۱	طراحی خیابان شهری
۴۰۴	مبلمان شهری
۴۰۸	نیمکت
۴۱۲	ظروف زباله
۴۱۷	ایستگاه‌های حمل و نقل
۴۲۲	چراغ روشنایی
۴۲۳	فرسودگی بر قامت فضای بازی کودکان در پارک‌ها
۴۲۴	معیارهای رنگ آمیزی مبلمان شهری
۴۲۶	ویژگی‌های خاص محیط اطراف
۴۲۶	ادغام
۴۲۶	دما
۴۲۷	نور
۴۳۱	رنگ
۴۳۴	سروصل
۴۳۷	فصل سیزدهم: روان‌شناسی محیط و شهر تهران
۴۳۷	مقدمه
۴۳۹	شرایط کنونی
۴۴۳	پیشنهادهای
۴۴۴	تأکید بر رنگ آمیزی شهری متناسب با مصالح و ادراک شناختی شهروندان
۴۴۵	نتیجه‌گیری
۴۴۹	منابع

بخش پنجم: روان‌شناسی شهر و محیط زیست

۴۵۵	مقدمه
۴۵۹	فصل چهاردهم: مفهوم روان‌شناسی شهر و محیط زیست
۴۵۹	تاریخچه روان‌شناسی شهر و محیط زیست
۴۶۲	ارزش‌ها و نگرش‌ها نسبت به محیط طبیعی
۴۶۵	نگرش‌ها
۴۶۷	سوگیری‌ها در پردازش اطلاعات
۴۶۹	پیوند دادن ادراکات با رفتار
۴۷۳	فصل پانزدهم: محیط، هویت و دل‌بستگی مکانی

۴۷۳	محیط و هویت و دل‌بستگی مکانی
۴۷۴	مفهوم هویت
۴۷۶	هویت محیطی
۴۸۰	سنجش هویت محیطی
۴۸۲	هویت مکانی و دل‌بستگی مکانی
۴۸۵	هویت و رفتار
۴۸۹	فصل شانزدهم: مشکلات زیست‌محیطی شهرهای بزرگ و آثار روانی آن بر انسان‌ها
۴۸۹	مقدمه
۴۹۰	مفهوم آلودگی و آلاینده
۴۹۰	آلودگی هوا، ملاحظات عمومی
۴۹۱	بررسی میزان آلودگی هوا در شهر تهران
۴۹۳	آثار آلودگی هوا بر انسان‌ها
۴۹۴	آلودگی صوتی
۴۹۵	آلودگی صوتی
۴۹۶	بررسی آلودگی صوتی در شهر تهران
۴۹۷	آثار منفی آلودگی صوتی بر انسان‌ها
۴۹۸	عوامل مؤثر در کاهش آلودگی صوتی در شهر تهران
۴۹۹	آلودگی آب
۵۰۰	بررسی میزان آلودگی آب در تهران
۵۰۱	آثار آلودگی آب تهران بر روان انسان
۵۰۱	آلودگی نور و الکترومغناطیسی
۵۰۲	وضعیت نورپردازی در کلان‌شهر تهران
۵۰۲	آثار آلودگی نوری بر انسان
۵۰۳	سایر آلودگی‌ها
۵۰۵	فصل هفدهم: طبیعت خانگی، هم‌خانگی با حیوانات و گیاهان
۵۰۵	حیوانات در خانه
۵۰۶	تاریخچه نگهداری حیوانات خانگی
۵۰۹	آثار حیوانات خانگی بر سلامت روانی
۵۱۰	گیاهان در محیط خانه
۵۱۱	آثار مفید گیاهان خانگی
۵۱۵	فصل هجدهم: طبیعت مدیریت‌شده پارک‌ها و فضای سبز شهری

۵۱۵	مقدمه
۵۱۶	پارک‌ها و فضای سبز شهری
۵۱۷	اوقات فراغت و فضای سبز
۵۱۹	مزایای روان‌شناختی پارک‌ها و فضاهای سبز شهری
۵۲۳	کودکان و فضای سبز
۵۲۶	باغ وحش‌ها و آکواریوم‌ها و باغ‌های پرندگان
۵۲۸	دلایل بازدید
۵۳۰	تجربه روانی بازدیدکنندگان از باغ وحش‌ها و آکواریوم‌ها
۵۳۱	باغ وحش‌ها تأثیرات غیرمستقیمی هم بر نگرش‌ها دارند
۵۳۳	باغ وحش‌ها و آکواریوم‌ها چگونه می‌توانند تجارب را به حداکثر برسانند؟
۵۳۵	محیط‌های مصنوعی طراحی شده با عناصر طبیعی
۵۴۱	فصل نوزدهم آموزش محیطی
۵۴۱	مقدمه
۵۴۴	آموزش توسعه پایدار
۵۴۴	آموزش مبتنی بر مکان
۵۴۵	مبانی روان‌شناختی آموزش محیطی
۵۴۵	رشد شناختی و دانش محیط
۵۴۸	عوامل عاطفی
۵۴۹	اقدام مشارکت و حل مسئله
۵۵۲	راهکارها و توصیه‌ها
۵۵۲	روان‌شناسی شهر و محیط زیست
۵۵۶	مشکلات زیست محیطی شهرهای بزرگ
۵۵۹	محیط‌های طبیعی مدیریت شده
۵۶۳	طبیعت خانگی
۵۶۳	آموزش محیطی
۵۶۵	منابع

پیشگفتار

توجه به حضور در طبیعت و اهمیت دقت به بافت و طراحی شهری در میان صاحب نظران به طول تاریخ بسیار متفاوت بوده است. حضور در شهرها سبب دوری ما از محیطی شده که آن را آرامش بخش می دانستیم. آغاز شکل گیری شهرها به انقلاب صنعتی بازمی گردد، یعنی زمانی که انسان ها تصمیم گرفتند از روستاهای مملکت آرامش خود به امید زندگی بهتر به شهرها بیایند، اما غافل از آن که به واسطه محیط اقتصادی ناشی از زندگی شهری قادر به افزایش کیفیت زندگی آن ها در تمام زمینه ها نخواهد بود. پس از بروز انقلاب صنعتی و رشد روزافزون شهرها اهمیت توجه به انسان کم کم به دست فراموشی سپرده شده از صحنه شهرها محو شد و اثرهای زیانباری برجای گذاشت که امروز به صورت کمبودهای فیزیکی و روانی گوناگون در انسان ها نمایان است (اسپرن^۱، ۲۰۰۳).

لازمه انقلاب صنعتی و صنعتی شدن زندگی، حضور در شهرها و زندگی در آن ها است. اما آیا آمادگی حضور در این محیط شهری را داریم؟ آیا شهرهای ما به گونه ای طراحی شده که زمینه ایجاد آرامش را

برایمان فراهم کند و از طرفی برای ما مفید فایده باشد؟

وقتی نتایج مطالعات از تأثیرهای مخرب شهرنشینی بر رفتار انسانی حکایت دارند (سلطان‌زاده، ۱۳۷۷)، زمانی که ثابت می‌شود، در شرایط شهرهای شلوغ الگوهای رفتار غریزی انسان تغییر می‌کنند، هنگامی که درمی‌یابیم، میزان وقوع بیماری‌های روانی با شهرنشینی افزایش یافته و بیشترین میزان شیوع اسکیزوفرنی در مراکز شهرها دیده می‌شود، وقتی ثابت می‌شود تنها یک‌پنجم جمعیت شهرهای بزرگ در شرایط به نسبت دور از نشان‌های آسیب‌شناسی به سر می‌برند (همان منبع)، یعنی شهرهای امروز با وجود تلاش‌های فراوان برای توسعه شهری، خواسته یا ناخواسته به فروپاشی الگوهای رفتار غریزی در انسان‌ها دامن زده‌اند و انسان را هرچه بیشتر از شرایط روانی مناسب دور کرده‌اند (مک اندرو، ترجمه محمودی، ۱۳۸۷).

کلان‌شهر تهران که در اد زندگی می‌کنیم، بزرگ‌ترین شهر و پایتخت ایران و دارای جمعیتی بالغ بر ۸۲۴۰۵۳۵ نفر است و هجدهمین شهر پرجمعیت جهان به شمار می‌آید. با مساحت ۷۳۰ کیلومتر مربع، یکی از بزرگ‌ترین شهرهای غرب آسیا و بیست و هفتمین شهر بزرگ جهان است. از دهه ۱۳۴۰، تهران مرکز جذب مهاجران زیادی از سرتاسر ایران بوده است (سرشماری، ۱۳۸۵). با وجود آن‌که ساکنان اصلی تهران اقوام فارسی‌زبان بودند، هم‌اکنون این شهر اقوام مختلفی دارد. با توجه به آن‌که دیگر اقوام ساکن تهران آذربایجانی، گیلک، مازندرانی، ارمنی، عربی، کرد و لر هستند، لزوم توجه به مسائل فرهنگی و تفاوت‌های قومی یکی از مهم‌ترین مسائلی است که باید به آن توجه ویژه کرد. الگوهای طراحی شهری بومی‌گرا و در نظر گرفتن نیاز هر دوره با توجه به شکل زندگی مردم آن منطقه، موضوعی بسیار مهم در طراحی شهری است. آمارها نشان می‌دهد، تراکم جمعیت در

تهران بین ده هزار و هفتصد تا بیش از یازده هزار نفر در هر کیلومتر مربع است که بنابراین آمار، شانزدهمین شهر پرتراکم جهان به شمار می آید (سرشماری، ۱۳۸۵). از آنجا که تراکم بر سلامت روان افراد اثرگذار است (لنگ، ۱۳۸۶)، باید در این زمینه نیز تدابیری اندیشید. آنچه در شهری همچون تهران رخ داده، آن است که گسترش روزافزون ساخت و سازهای نامناسب و شهرک سازی ها، بدون در نظر گرفتن عوامل روان شناختی سبب گسترش شده پیوند بین انسان و طراحی شهری شده است. این موضوع امری است که در سال های اخیر، شهرداری تهران به آن توجه ویژه ای داشته و در تلاش است تا با فراهم کردن فضاهای اجتماعی انسان را در شهر گسترش دهد. روان شناسی محیط امروز در بسیاری از کشورها علاوه بر مطالعه فضا سازی ها، معماری، نحوه و جانمایی خدمات و مبلمان شهری، به مطالعه اثرهای محله های مختلف زندگی انسان مثل محله های کم ارتفاع و ویلایی، آپارتمانی، فقیرنشین و غیره بر بدیش الگوهای رفتاری می پردازد. امروزه، مدیریت شهری بسیاری از شهرهای بزرگ با اشراف بر موضوع روان شناسی شهر، محیط و منظر شهری به گونه ای طراحی می شود که از میزان تأثیرهای مخرب بر روان ساکنان شهرها بکاهد، اما مدیریت شهری در پایتخت کشورمان و به تبع آن در دیگر شهرهای کشور هنوز به این موضوع ورود پیدا نکرده یا این ورود جامع و کافی نبوده است.

مقایسه شهر تهران از لحاظ طراحی شهری و تأثیر آن بر سلامت روان انسان ها نسبت به سایر کشورها، نشانگر نواقصی عظیم در این عرصه است که عدم توجه به آن ها سبب می شود، وامدار شهری باشیم که بی هویتی و بی قوارگی تمام سطوح آن را در بر گرفته است و شهروندان به جای آن که در آن احساس آرامش کنند، از آن فراری هستند. یکپارچگی جامعه شهری تهران نیازمند مهندسی با دید فرهنگی و استفاده از مبانی و اصول

روان‌شناسی در طراحی شهری است تا بیش از گذشته بتوانند پاسخگوی نیازهای انسانی باشند.

بر این اساس، بررسی روان‌شناسانه محیط‌های مصنوعی شهری و انجام مداخله‌هایی در روند طراحی این فضاها ضروری به نظر می‌رسد تا شاید با این روش به ایجاد محیطی پاسخ‌گو به نیازهای شهروندان و درعین‌حال متناسب با نیازهای عملکردی و رفتاری شهری منتهی شود. این امر از آن جهت اهمیت دارد که با نگاهی به ساختار شهری امروز می‌توان دریافت که نوع و چگونگی به‌کارگیری شهر و به‌خصوص فضاهای شهری به‌وسیله شهروندان، نحوه طراحی ساختار شهر هماهنگی ندارد و از همین رو، میزان رفاییت شهروندی از ساختار کالبدی شهر سیر نزولی دارد.

پس باید با ساختار مکانیسم‌های رفتاری شهروندان در محیط کالبدی که به شکل‌گیری مکان، بناها منتهی می‌شود، به شناسایی اصول اساسی در قابلیت سازی محیطی پرداخت. ضمن تبیین ویژگی‌های مکان رفتارهای شهری، امکان انطباق فضاهای شهر با رایاندهای طراحی را فراهم کرد تا بار دیگر فضاهایی چند عملکردی، منعطف و درعین‌حال پاسخ‌گو به شهروندان، خاصه در عرصه فضاهای شهری و جمعی فراهم شود (لنگ، ۱۳۸۶).

سؤالی که به ذهن خطور می‌کند، این است، کدام شاخه علمی می‌تواند پاسخ‌گوی این بخش از نیازهای روانی انسان باشد؟ این پاسخ به این سؤال شاخه‌ای با عنوان روان‌شناسی شهر وجود دارد که به بررسی سبورها و کالبد روانی آن‌ها می‌پردازد.

روان‌شناسی شهر ابزاری فراهم می‌سازد تا چگونگی تأثیر موقعیت‌ها و شرایط موجود بر احساس‌ها، دیدگاه‌ها، روابط انسانی و عادت‌ها را درک کنیم. این رشته به ما کمک خواهد کرد تا نحوه به‌کارگیری اصول

روانشناسی را در طراحی شهری دریابیم و به ما بینشی خواهد داد که از طریق آن به علت موفقیت برخی شهرها پی خواهیم برد (مک اندرو، ترجمه محمودی، ۱۳۸۷). از طریق این دیدگاه متوجه می‌شویم که چرا مردم بعضی از شهرها استرس کمتری را تجربه می‌کنند و چرا ساکنان برخی شهرها از سایرین شادتر هستند.

از ابتدای دهه ۱۹۷۰، شاخه دیگری از علم روانشناسی به نام روانشناسی محیط، با انجام مطالعاتی در زمینه رفتار پا به عرصه وجود گذاشت و این دو رشته در کنار یکدیگر زیربنای مطالعات تأثیر محیط بر نگرش‌ها، رفتارهای شهروندان قرار گرفتند. هدف مطالعات روانشناسی محیط، بررسی تأثیر محیط‌های مصنوعی بر رفتارها و ذهن‌های ساکنان بود (صفاری نیا، ۱۳۸۱).

کریک (۲۰۰۱) روانشناس محیطی را کنکاش روانشناختی در رفتار آدمی می‌داند که معطوف به زندگی در محیط کالبدی شهر است و نوع، میزان و چگونگی به‌کارگیری فضاهای شهری توسط شهروندان را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. کریک به این نکته اشاره دارد که ساختارهای شهری هنگام طراحی فضایی و کالبدی باید هماهنگ با نیازهای رفتاری شهروندان باشند تا بتوان با تسهیل استفاده کاربران شهری از فضاها و ساختارهای شهری، امکان ایجاد نتایج کارآمد و مطلوب در حوزه مداخلات شهری را فراهم کرد.

در نتیجه می‌توان گفت، «روانشناسان محیطی» به بررسی روانشناسانه فضاها و محیط شهری با شناسایی تعامل رفتارهای آدمی در محیط کالبدی می‌پردازند تا در بستر این شناخت، امکان طراحی مناسب با نیازهای عملکردی و منطبق با مکانیسم‌های رفتاری شهروندان فراهم شود. بی‌توجهی به نیازهای فیزیولوژیکی و روانی در طراحی می‌تواند

سبب عدم کارایی فضاهاى طراحی و استفاده نکردن کاربران شود.

روان‌شناسی شهر

در کنار روان‌شناسی محیط، روان‌شناسی شهر شاخه‌ای است که به‌طور مستقیم به مطالعه شهر می‌پردازد. سؤالی که در این بخش در پی پاسخ به آن هستیم، این است که روان‌شناسی شهر چیست و چگونه می‌تواند در طراحی شهری به ما یاری رساند؟

روان‌شناسی شهر شاید موضوعی تازه به نظر برسد، اما یافته‌های تاریخی بیانگر آن است که جورج زیمل^۱ ۱۰۰ سال پیش مقاله‌ای را با عنوان «شهرنشینی و زندگی روانی» تدوین و سخنرانی را در سال ۱۹۰۳ در برلین بر همین مبنای مطرح کرد. وی در سخنرانی‌اش سؤالی را مطرح کرد با این عنوان که «آیا بین محیط زندگی افراد و وضعیت روانی آن‌ها رابطه‌ای وجود دارد؟» پاسخ به این سؤال ده سال بعد سبب شکل‌گیری علمی به نام «روان‌شناسی شهر» شد.

سؤال زیمل آغازگر راهی بود که بعدها جامعه‌شناسان دیگر آن را ادامه دادند. زیمل مفاهیم جامعه‌شناسی شهری خود را از فردی به نام فردینال تونیس وام گرفت. تونیس ویلف یکی از پیروان زیمل بود که در سال ۱۹۳۸ مقاله‌ای را با عنوان «شهرنشینی روشی برای زندگی» چاپ رساند.

علم روان‌شناسی شهر بعدها همسو با رشد شهرها توسعه یافت و هیچ‌گاه کاملاً از صحنه خارج نشد و جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و طراحان شهری در حوزه‌های مختلف از آن نام بردند. در اوایل دهه ۱۹۵۰، رویدادی در میان علوم مرتبط با محیط رخ داد و آن این که حتی با وجود طراحی‌های زیبا

و مدرن باز هم انسان‌ها در محیط‌های شهری احساس آرامش نمی‌کردند. از این رو، حرکتی نوین میان معماران و روان‌شناسان شکل گرفت. در میان روان‌شناسان پیشگام این حوزه که کمتر نامی از او برده می‌شود، استنلی میلگرام است که بعد از اتمام دوره کارشناسی ارشد خود مقاله‌ای با عنوان «تجربه زندگی شهری» به چاپ رساند. شاید بتوان گفت کارهای میلگرام، آغازگر تحولی نوین در روان‌شناسی شهر بود. او پس از نگارش این مقاله، تحصیلات خود را در حوزه روان‌شناسی شهر در دوره دکتری ادامه داد و به بررسی بافت شهری پاریس و نیویورک پرداخت. بین مهر و موم‌های ۱۹۵۹-۱۹۶۰ به بررسی تفاوت‌های شکلی و فضایی محیط پرداخت. در این میان، او دانشجویان بسیاری را برای مشاهده افراد در محیط‌های طبیعی و بررسی علت رفتار آن‌ها درگیر می‌کرد. میلگرام در سال ۱۹۷۲ به پاریس بازگشت و به بررسی نقشه شناختی مردم پاریس و نیویورک پرداخت. کارهای میلگرام آغازگر رسمی رشته روان‌شناسی شهر بود (تاکوشین، ۲۰۰۵).

از اوایل دهه ۷۰، نبود چنین اندیشه‌هایی در معماری کم‌کم آشکار شد و بناهایی که مسائل مربوط به انسان، رفتارهای او، خصوصیات فردی و اجتماعی و ... را مدنظر قرار نداده بودند، به ناپودی گذاشتند که شاخص‌ترین آن‌ها مجموعه «پروت ایگو» بود که در سال ۱۹۷۲ پس از ۲۲ سال ویران شد.

در پی کارهای میلگرام در ۱۹۷۰، به زودی پژوهش‌های فراوانی در این زمینه انجام شد که از میان آن‌ها می‌توان به شهر و (میلگرام و فیرام، ۱۹۷۲) مقاله چاپ‌شده در زمینه روان‌شناسی شهر در مجله مسائل اجتماعی (کراپت^۱، ۱۹۸۰)، محیط و رفتار (سادالا و استنی^۲، ۱۹۷۸) و محیط شهری

1. Krupit

2. Sadalla & Stea

(بام و سینگر والینز^۱، ۱۹۷۸) اشاره کرد (به نقل از تاکووشین^۲، ۲۰۰۵).

روشن است که تاریخچه روان‌شناسی شهر را می‌توان در چند جمله خلاصه کرد: زیمل، به عنوان آغازگر راه حدود ۱۰۰ سال پیش موضوعی را مطرح کرد که میلیون‌ها نفر ده‌ها سال بعد با آن مواجه شدند، اما میلگرام در سال ۱۹۷۰ جان تازه‌ای به آن داد و این موضوع را دوباره به طراحان شهری یادآور شد که لازمه طراحی، توجه به انسان، نیازها و خواست‌های روانی او است و نباید فقط به زیباشناسی طراحی توجه کرد.

از زمانی که شهرها درهای خود را به روی پژوهشگران اجتماعی و فرهنگی باز کردند یا این‌گونه بگوییم از زمانی که پژوهشگران عرصه فرهنگ را اجتناب نگاه خود را از آسمان به زمین دوختند، بین علوم مختلف انسانی تجربه‌های متفاوتی چه از لحاظ کمیت تولید ادبیات، رویکردها و روش‌ها و چه از لحاظ فلسفی و توجه و کیفیت این تعمق حاصل شده است. بی‌تردید، همین که ادیسم دان این عرصه‌ها فضاها و مناظر علمی پیش روی متعدّدتری را تجربه می‌کند، سوالات بیشتری را نیز در آینده می‌توان انتظار کشید. چه‌بسا در آینده نه‌چندان دور، شاهد نهادینه شدن برنامه‌ریزی‌های متنوع شهری در قالب‌های فرهنگی و اجتماعی و با استفاده از بینش‌های حاصل از علوم انسانی چندوجهی و بین‌رشته‌ای باشیم. همچنان که برنامه‌ریزی شهری در غرب و کشورهای پیشرفته بر شایند ظهور و بروز این نوع رویکرد در تمام سطوح است و زمان شروع آن نیز در مقایسه با شهرهای ما بسیار پیش‌روتر است، اما ما اکنون درگیر شایند محاسنی حضور یا عدم حضور علوم انسانی در توسعه شهرها هستیم یا این‌که اصلاً علوم انسانی بومی شده ما، جوابگوی نیازهای نوظهور شهرهای ما است و

1. Baum, Singer & Valins

2. Takooshian

اندیشمندان علوم انسانی سطح بیش و دانش خود را در این زمینه ارتقا داده‌اند. در حقیقت، همان‌گونه که اشاره شد، در ایران علوم انسانی نیز دیدی متفاوت به شهرها داشته و در همگرایی و توان‌افزایی این رویکردها در جهت بهبود وضعیت شهرها نشده است؛ جامعه‌شناسی به سبب پیش رو بودنش در غرب، در پرداختن به مسئله شهر همواره به‌عنوان نزدیک‌ترین حوزه مطالعاتی به شهرها بوده است؛ هر چند خود جامعه‌شناسان نیز چه در غرب و چه در کشور ما، از کم‌اقبالی مدیران شهری به این حوزه رنجش دارند. اما در مقایسه با سایر شاخه‌های علوم انسانی دانش مناسب‌تر و رویکردهای بهتر از این حوزه به شهرها تزریق‌شده و در لایه‌های برنامه‌ریزی شهرها، پای‌مبانی نظری جامعه‌شناسی را می‌توان دید. بهتر بگوییم امروزه، شهامت «عقد» به نفس جامعه‌شناسان در پرداختن به مسائل شهرها بیشتر از سایر علوم انسانی در مقایسه با قبل است. در همین شهر تهران متخصصان علوم اجتماعی اصراح چرخش فرهنگی، ماتریس اجتماعی و فرهنگی، برنامه‌ریزی استراتژیک فرهنگی و به‌تازگی با رویکرد هوشمندانه زندگی شهری که در حوزه اجتماع و فرهنگی شهرداری تهران و با تلاش‌های همکاران اداره کل مطالعات اجتماع و فرهنگی شهرداری تدوین یا نهاده شده، توانسته‌اند نگاه‌ها و برنامه‌های نوین را به شهر بیفزایند. البته نگاه انسانی مدیران ارشد به شهر نیز غیرقابل چشم‌پوشی است که توانسته تا حدودی از سیطره تفکر مهندسی در شهر بکاهد. هرچند، هنوز می‌رسد، با سیطره تاریخی صدساله تفکر مهندس محور در شهر تهران بسیار دشواری پیش روی متخصصان این حوزه علوم اجتماعی و انسانی خواهد بود.

هرچند زمانی که در حوزه مطالعات اجتماعی و فرهنگی در خدمت اساتید و دانشجویان این حوزه بوده‌ام، همواره با خودم می‌گفتم ردپای

روان‌شناسی و علوم رفتاری در مطالعات شهری کجاست؟ آیا شهرهای بزرگی چون تهران را به جز از منظر علوم اجتماعی نمی‌توان به مبانی و رویکردهای روان‌شناسی واکاوی کرد؟ برای ردیابی این موضوع مطابق معمول سری به تجربه‌ها و اندوخته‌های خارجی زدیم. بسیار کتاب‌ها و نوشته‌های بسیاری را در خصوص روان‌شناسی شهر یا روان‌شناس اجتماعی شهر دیدیم. هرچند تاریخ شروع این منظر در روان‌شناسی به عقب‌تر از سال ۱۹۱۰ و تلاش‌های آقای استنلی میلگرام بر نمی‌گردد، اما به نظر می‌رسید، بعد از من از رویکرد روان‌شناسی بیشتر یک دید کل‌نگر است و نه خردگرایان. کما اینکه در بیشتر آثار غربی بررسی مسائل و حالت‌های افراد در شهرها مدبر و تحلیل قرار گرفته و روان‌شناسی در کنار سایر علوم انسانی و در کنار علم با آنان و در جهت نزدیکی به شناخت کل‌گرا از شهرها نبوده و در چند به عنوان جزئی از علوم انسانی است، اما کار و راه خود را با همان نکه بوریتویستی‌تر از سایر علوم انسانی یا دست‌کم در یک آمیزش نمایشی دنبال می‌کند.

در داخل کشور نیز مقاله‌های خوبی در خصوص روان‌شناسی محیط، استرس در شهر و اختلالات روان‌شناختی در شهرها، به‌ویژه در کلان‌شهرها به همت روان‌شناسان و گاهی علاقه‌مندان به حوزه‌های روان‌شناسی در سایر علوم مانند شهرسازی منتشر شده لیکن کتابی که به آمدی باشد بر نگاه روان‌شناسانه بر شهر منتشر نشده بود به جز کتابی که به عنوان «روان‌شناسی شهر» بنده با همت دکتر صفاری نیا و خانم الهام بهشید و بهرام همزمان با کتاب حاضر ترجمه و تألیف کردیم که فکر می‌کنم تنها در آمدی بر این حوزه با توجه به فقر ادبیات ما بوده باشد.

با دریافت مشورت و راهنمایی اساتید علوم اجتماعی، به‌خصوص اساتید شورای علمی مطالعات اجتماعی شهرداری آقایان دکتر نعمت‌الله

فاضلی، دکتر علی ساعی، دکتر سعید ذکایی، دکتر بهرام بیات، دکتر حسن نمک دوست و همراهی و مساعدت مدیران ارشد به‌ویژه آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین میثم امروزی، معاون اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، دکتر علی اصغر محکی، مدیرکل مطالعات اجتماعی، دکتر سید رضا مصطفوی، دبیر شورای فرهنگی و اجتماعی شهرداری تهران و با تدوین طرح و پروژه روان‌شناسی شهری در اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران و تصویب آن در شورای اسلامی شهر در ابتدای سال ۱۳۹۰ و مساعدت تمام همکاران پژوهشی اداره کل مطالعات آقایان مجید سمیه، محمدرضا اسکندری، حسین دارابی، علی اکبر صادقی، دکتر حسین شیخ‌ده و سید محمدرضا بهلول مرحله جدیدی در عرصه مطالعات شهری تهران پدید آمد و با همراهی انجمن روان‌شناسی اجتماعی کشور به‌ویژه شخص آقای دکتر مجید صفاری‌نیا (رئیس انجمن روان‌شناسی اجتماعی کشور) و کمک گروه پژوهشی که اسامی آنان به‌عنوان همکاران مؤلف آمده است طی جلسه‌های متعدد کارشناسی، مبنای نظری کار و تجربه دیگر کشورها بررسی و در نهایت به سبب اصل‌های کاری مشترک برای تدوین و تألیف کتابی با عنوان مقدمه‌ای بر روان‌شناسی شهر رسیدیم که کتاب حاضر حاصل فرایند ذکرشده بود. از آثار دیگر این مجموعه‌های مشترک، راه‌اندازی کرسی روان‌شناسی شهر در انجمن روان‌شناسی اجتماعی و نیز اختصاص محوری با نام روان‌شناسی شهر در نخستین همایش شهر و زندگی روزمره شهری در سال ۱۳۹۲ شد که امیدواریم، شروع باشد برای این منظر از مطالعات شهری در همراهی نظری با سایر علوم انسانی.

حسن عماري